

Красноярск: Енисейская губернская типография, 1902. Т. I. Вып. I. VIII, 199 с.

13. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. М.: Наука, 1988. 783 с.

УДК 94(4) «0375/1492»:327

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-12>

Кузовков В. В.

ORCID: 0000-0001-7263-6137

кандидат історичних наук,

науковий керівник науково-дослідної лабораторії археології

та домодерної історії Півдня України

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

м. Миколаїв, Україна

ДИПЛОМАТИЧНИЙ СТАТУС ЄВРЕЙСЬКО-ХОЗАРСЬКОГО ЛИСТУВАННЯ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН СЕРЕДИНИ X СТОЛІТТЯ

Ключові слова: Хозарія, дипломатія, міжнародні відносини, єврейська громада, Кордовський халіфат.

Єврейсько-хозарське листування є важливим джерелом з історії міжнародних зв'язків середини X ст. Саме її створення може вважатись знаковою подією в історії зв'язків між громадами різних регіонів у світі юдейської ойкумени.

Протягом X ст. юдейський світ зазнав низки динамічних змін, пов'язаних з перетвореннями, що відбувались міжнародних відносинах. Арабські географи повідомляли про виключну роль євреїв-рахданітів у міжнародній торгівлі IX ст. [1, с. 204; 3, с. 123–124]. Їх діяльність пов'язувала найдальші пункти Євразії від Південної Франції до Китаю. Географічним центром їх маршрутів була Вавілонія з Багдадом – столицею Аббасидів.

Іракський регіон відіграв роль важливішого політичного, економічного та культурного осередку єврейського світу ще з доби Сасанідів. Політичними лідерами вавилонської громади були екзілархи, авторитет яких визнавався і в громадах інших регіонів ісламського світу. А релігійними авторитетами виступали гаони – глави вавилонських академій у Сурі та Пумбедиті.

Протягом першої половини X ст. Багдадський халіфат Аббасидів та політичні структури з ним пов'язані поступово деградували. Аббасидські халіфи втратили своє монопольне становище у світі ісламу. У 909 р. з'явився ісмаїлітський халіфат Фатимідів, а у 929 р. Кордовський халіфат Омейядів.

У цих умовах розпаду політичних структур ісламського світу, орієнтованих на Аббасидів, вавилонська громада втрачає свій авторитет у різних сферах. Зростає вплив певних регіональних громад, пов'язаних з новими політичними центрами. Остання тенденція яскраво спостерігається на прикладі єврейської громади Іспанії в добу правління засновника Кордовського халіфату Абд ар-Рахмана III (929–961).

У середині X ст. зростання впливу єврейської громади Іспанії доводить дипломатична діяльність Хасдая б. Шафрута, придворної особи кордовського халіфа. Кар'єру при дворі Абд ар-Рахмана III Хасдай розпочав, як лікар, але згодом почав керувати справами митниці і виконувати дипломатичні місії. Від імені халіфа він спілкувався з послами християнських королів Піренейського півострову, короля Німеччини та імператора Візантії [5, с. 102–103].

До наших часів збереглися листи Хасдай б. Шафрута, але вони розкривають інший аспект його дипломатичної діяльності. У листах Хасдай представ перед нами не, як довірена особа халіфа, а як лідер єврейської громади. Листи Хасдая підіймають коло питань, що торкаються або відносин між громадами окремих регіонів, або захисту прав єврейських громад. Останнє було особливо актуальним, якщо згадати про гоніння на юдеїв, що відбувались за часи правління імператора Романа I Лакапіна (920–944) і співпали з початком придворної кар'єри Хасдая. Серед листів Хасдая відомі два, адресовані візантійським правителям (вірогідно, Константину VII Багрянородному та його дружині імператриці Олені) [2, с. 105–110].

Окреме місце серед дипломатичних документів Хасдая займає листування з «царем хозар» Йосипом [4]. Обміну листами посприяла тривалі дії по опрацюванню маршрута їх доставки між Кордовою та Ітілем.

Про дипломатичний статус листування свідчать титули, з якими звертаються адресати друг до друга. Хасдай називає Йосипа «царем хозар» [4, с. 51]. Відомо, що першу інформацію про Хозарію Хасдай отримав від посланців, що прибули з Хорасану [4, с. 63]. Скоріше, у цьому контексті під Хорасаном мається на увазі держава Саманідів і сама звістка про можливість її контактів з Кордовою в обхід Багдаду свідчить про політичні здвиги, що відбувались у цей час в світі ісламу. «Цар хозар» – це титул свого адресату, який Хасдай міг почути саме від «хорасанських» посланців.

У відповіді цар Йосиф застосовує по відношенню до себе інший титул – «цар Тогармський» [4, с. 72, 89]. Цей титул за змістом є декларацією

влади не тільки над хозарами, але й іншими кочовими народами західної частини Великого степу. Йосиф наводить етногенетичну легенду походження власного народу від біблійного Тогарми, у якого було десять синів. Сьомого сина – Хозара – Йосиф вважає своїм предком. Возведення власного родоводу до Тогарми наближує лист Йосифа до іншої єврейської пам'ятки, сучасної йому – літопису «Йосиппон».

Лист царя Йосифа дійшов до наших часів у двох версіях – короткої та розширеної і титул Хасдая в них різняться. У короткій редакції він названий «головою діаспори», тобто екзілархом [4, с. 72]. Використання цього титулу ставить Хасдая в один ряд з лідером вавилонської єврейської громади, найвпливовішої у світі ісламу. Ця обставина підтверджує тенденції щодо появи нових регіональних центрів в межах єврейської ойкумени.

У розширеній редакції цар Йосиф звертається до Хасдая, як до «голови вченого зібрання» (реш-каллах), друге за рангом звання після титула гаона (керівника академії) [4, с. 89]. У цьому випадку Хасдай формально дорівнюється у статусі до верхівки управління провідних єврейських академій Іраку та Палестини. Цей статус робить іспанського сановника авторитетом при вирішенні релігійних питань у відносинах між єврейськими громадами. Показово, що у своєму листі Хасдай б. Шафрут звертається по відношенню до царя Йосифа, називаючи його «мій володар», а себе називає його «рабом» [4, с. 54].

Таким чином, єврейсько-хозарське листування є подією, притаманною реаліям міжнародних зв'язків доби середньовіччя. Їх особливістю можна вважати різноманітність учасників («акторів»), яких умовно можна характеризувати, як «недержавних». Листування розкриває нам статус єврейської громади в Іспанії, яка в добу Абд ар-Рахмана III (929–961) має повноваження підтримувати зв'язки з правителями інших держав і вести переговори стосовно відносин між єврейськими громадами. Листування є свідченням зростання авторитета єврейської громади Іспанії в юдейській ойкумені на фоні поступової втрати лідерство громад Месопотамії.

Література:

1. Барон С.У. Социальная и религиозная история евреев. Москва: Книжники, 2014. Т.ІІІ. Раннее Средневековье (500–1200): наследники Рима и Персии. 368 с.
2. Голб Н., Прицак О. Хазарско-еврейские документы X века. М.; Иерусалим: Гешарим, 1997. 240 с.
3. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран. Баку: Элм, 1986. 428 с.
4. Коковцов П.К. Еврейско-хазарская переписка в X в./ Л.: АН СССР, 1932. 134 с.
5. Fierro M. Abd al-Rahman III. The First Cordoban Caliph. Oxford: Oneworld Publications, 2005. 150 p.